

La gramaticalització del futur i el condicional al català del segle XIII: formes analítiques i formes sintètiques

Aina Torres-Latorre (València)

Summary: The Romance future and conditional tenses are the result of the grammaticalization of the Latin periphrasis *CANTĀRE HABEŌ*. In medieval Catalan, the synthetic forms, with proclitic (*el farè*) or enclitic (*farè-lo*) pronouns, coexisted with the analytical ones, that presented mesoclisism (*fer-lo he*). These forms were distributed according to the medieval syntax of weak pronouns (Batllori *et al.*, 2005). Analytical forms do not present univerbation (cf. Lehmann, 1985) and are thus less grammaticalized. In this article, the grammaticalization of these tenses is observed from the occurrences of *Vides de sants rosselloneses*, written in the 13th century. The results, compared with Spanish (cf. Bouzouita, 2016a) and Navarroaragonese (cf. Primerano, 2019), support the hypothesis of the diatopic diffusion of the grammaticalization process, according to which the grammaticalization is more advanced in the eastern languages of the Iberian Peninsula than in the western languages (Bouzouita & Sentí, 2022).

Keywords: future, conditional, grammaticalization, weak pronouns, synthetic, analytical, proclisis, mesoclisism, enclisis, Old Catalan ■

Received: 03-11-2021 · Accepted: 07-05-2022

■ 1 Introducció

El futur i el condicional romànics –a partir d’ara FC– no sorgeixen de l’evolució de les diferents formes de futur del llatí clàssic, sinó que parteixen d’una sèrie de perífrasis verbals llatines (Badia i Margarit, 1984: 372; Moll, 2006: 222; Pérez Saldanya, 1998: 278). La perífrasi que va triomfar en gairebé totes les llengües romàniques, com ara el català, va ser la derivada de *CANTĀRE HABEŌ*, originada en llatí clàssic –se’n troben exemples en Ciceró o Lucreci, però no es va difondre fins als segles II a IV dC, en les obres de Tertul·lià i d’altres escriptors cristians (Fleischman, 1982: 52; Pérez Saldanya, 1998: 283).

La perífrasi *CANTĀRE HABEŌ* va passar per un procés de canvi semàntic fins a adquirir el valor de futur (vg. Pérez Saldanya, 1998: 283–284;

Sentí, 2017: 211–212). Ahora, es va produir un procés de gramaticalització, definit com el procés pel qual una expressió lingüística, en contextos específics, adquireix una funció gramatical o pel qual una expressió ja gramatical assumeix una funció encara més gramatical (Company, 2012: 675; Cuenca, 2012: 281; Heine, 2003: 578; Lehmann, 1985: 303). El FC romànic parteixen d'un verb semàntic ple, el verb llatí HABEŌ, que esdevé part d'una perífrasi verbal amb valor de necessitat, equivalent a l'actual <*haber de* + infinitiu>, i, finalment, esdevé la desinència de dos temps verbals (vg. Sentí, 2017: 210–213).

En aquest article, ens interessa especialment una característica d'aquest procés de gramaticalització: la coalescència o univerbació, és a dir, l'aglutinació de l'expressió gramaticalitzada o la transformació d'una forma en un afix que s'afegeix a altres formes (Lehmann, 1985: 306–307). En les llengües romàniques que utilitzen la perífrasi amb HABEŌ, en època medieval la univerbació encara no es produïa en tots els casos. De fet, hi havia dos tipus de formes: les formes sintètiques (*el faré, faré-lo*), en què l'inicial verb HABEŌ era ja una desinència verbal, i les formes analítiques (*fer-lo he*), que no presentaven encara univerbació i, per tant, no estaven completament gramaticalitzades. La convivència de futurs i condicionals sintètics —a partir d'ara FCS— i de futurs i condicionals analítics —a partir d'ara FCA— permet observar diferents estadis en el procés de gramaticalització d'aquests temps verbals.

La gramaticalització de les formes de FC no va ser simultània en totes les llengües que parteixen de la perífrasi CANTĀRE HABEŌ: el francès mai no va tenir formes analítiques, mentre que sí que les presenten llengües com l'occità, el català, l'aragonès, el castellà o el portuguès (Pérez Saldanya, 1998: 287), l'última de les quals les manté encara avui dia, amb formes de futur com *vendé-lo-á* i de condicional com *vendé-lo-ia* (Cunha i Cintra, 1992: 281).

Una vegada es té present la convivència entre el FCS i el FCA en les llengües romàniques medievals, és natural preguntar-se què regia la presència de les formes sintètiques o les formes analítiques, és a dir, com es pot explicar la variació que es produeix entre les unes i les altres. A més, també sorgeixen interrogants sobre l'evolució d'aquestes formes, sobretot relacionades amb com va avançar la univerbació del FC en les diferents llengües romàniques.

Tractarem de respondre aquestes qüestions a partir de dues hipòtesis principals de partida. La primera, que anomenem *hipòtesi sintàctica*, es basa en el fet que la tria entre les formes sintètiques i les analítiques depèn del

context sintàctic (vg. Bouzouita, 2011; Castillo Lluç, 2002, 2004; Primerano, 2019).¹ En la llengua medieval, la posició dels pronoms respecte del verb depenia d'una sèrie de condicionants sintàctics, de manera que depenent de l'entorn sintàctic els pronoms eren proclítics (*el farè*) o enclítics (*faré-lo*) (vg. Batllori *et al.*, 2005). En els FCA hi ha una possibilitat més: la mesoclisi, la presència del clític entre l'infinitiu i l'auxiliar.

La distribució dels clítics respecte dels temps verbals finits en llengua medieval conforma tres grups d'entorns sintàctics: aquells que impliquen anteposició, aquells que impliquen posposició i aquells que presenten alternança entre anteposició i posposició (Bouzouita, 2011: 110–111; Bouzouita, 2012: 703; Primerano, 2019: 50–52). Quan el verb forma part d'una oració subordinada hi ha sempre anteposició dels clítics (Batllori *et al.*, 2005: 153; Toledo y Huerta, 2015: 34–35), mentre que la distribució dels entorns en les oracions principals és més complexa.

La hipòtesi sintàctica relaciona l'ús del FCS o del FCA amb aquesta sintaxi dels pronoms medievals (Castillo Lluç, 2002: 544; Primerano, 2019: 48), de manera que en entorns sintàctics en què en altres temps verbals hi havia anteposició pronominal també trobem proclisi en el cas del FC i, per

1 Aquesta hipòtesi sintàctica refuta altres interpretacions plantejades anteriorment, basades en la semàntica o en la pragmàtica. Alguns autors han vist en l'ús del FCA en lloc del FCS una diferència semàntica: Company (1985–1986: 100; 2006: 408) o Rossi (1975: 400, *apud* Bouzouita, 2016a: 276) consideren que el futur analític en castellà medieval té un matís modal d'obligació o de necessitat que relacionen amb una anàlisi pragmàtica d'èmfasi i topicalització. Segons la interpretació pragmàtica, els futurs analítics no són equivalents als sintètics, ja que són emfàtics i s'utilitzen per a marcar la topicalització (Company, 2006: 363), de manera que les formes sintètiques i les analítiques no són equivalents (Company, 1985–1986: 49; Company i Medina, 1999: 66) perquè les analítiques són la forma marcada, especialitzada per a topicalitzar (Company, 2006: 367; Company i Medina, 1999: 82).

Tant la interpretació semàntica com la pragmàtica ha estat refutada per altres estudis (vg. Bouzouita, 2016a). Si bé és cert que les perífrasis d'obligació donen lloc al futur de la majoria de llengües romàniques (Pérez Saldanya, 1988: 281), tant les formes sintètiques com les analítiques provenen de la mateixa perífrasi llatina i són així expressions sinònimes. A més, seguint la hipòtesi sintàctica, la distribució sintàctica de FCS i FCA és complementària –les formes analítiques apareixen en uns entorns sintàctics i les formes sintètiques, en uns altres– (Castillo Lluç, 2002: 545; Castillo Lluç, 2004: 352) i, per tant, no hi pot haver diferències semàntiques entre l'un i l'altre. Tampoc les formes analítiques poden funcionar com a estructura emfàtica, ja que només poden aparèixer en determinats entorns sintàctics (Primerano, 2019: 59). Encara més, seria estrany que el castellà o el català medievals utilitzaren les formes analítiques per a marcar l'èmfasi quan aquestes mateixes formes no tenen un ús emfàtic en el portuguès actual (Castillo Lluç, 2004: 352).

tant, només hi pot haver FCS, mentre que en contextos que implicaven posposició pronominal hi pot haver un FCA, evidentment, amb mesoclisi, o un FCS amb enclisi (Bouzouita, 2011: 109; Castillo Lluch, 2002: 544; Castillo Lluch, 2004: 352).² Aquesta hipòtesi ha estat seguida per Bouzouita (2012, 2016a) per al castellà, Bouzouita i Sentí (2022) per al català i Primerano (2019) per al navarroaragonès.

La segona de les hipòtesis, la *hipòtesi de la difusió diatòpica de la gramaticalització*, plantejada per Bouzouita (2016a) i estudiada per Bouzouita i Sentí (2022) i per Primerano (2019), és un intent d'explicació de les diferències en el grau de gramaticalització del FC en les diferents llengües romàniques que comparteixen l'evolució de la mateixa perífrasi. Aquesta hipòtesi planteja que la gramaticalització del FC estava més avançada en les llengües i varietats orientals. Es forma un continuu en el grau de gramaticalització des del francès, que no va tenir mai FCA, passant per l'occità, el català i després cap a l'oest travessant la península Ibèrica (Bouzouita, 2016a: 295; Bouzouita i Sentí, 2022: § 1; Primerano, 2019: 18, 59).

D'acord amb aquesta hipòtesi, les llengües més orientals que han tingut FCA, és a dir, seguint aquest ordre, occità, català, navarroaragonès i castellà oriental, haurien de tenir una major presència de FCS amb enclisi que no de FCA en els entorns sintàctics en què aquestes dues opcions són possibles. Per tant, la gramaticalització del FC és més ràpida en aquestes llengües que no en les més occidentals, ço és, castellà, asturleonès i galaicoportuguès, ja que la major o menor freqüència de formes analítiques respecte de sintètiques en un text dona compte d'un grau menys o més avançat dins del procés de gramaticalització.

Encara no comptem, però, amb un estudi de corpus amb dades prou robustes quantitativament per a confirmar amb seguretat aquesta segona hipòtesi. Aquest treball pretén establir un punt de partida per a un treball de corpus més extens en aquest sentit. Així, l'objectiu d'aquest treball és estudiar quantitativament l'ús de les formes sintètiques i de les formes analítiques en una obra inicial de la scripta catalana: les *Vides de sants rosselloneses*. Aquest objectiu general permetrà assolir dos objectius més concrets: d'una banda, conèixer la distribució dels clítics al voltant dels temps verbals estudiats depenent de l'entorn sintàctic en què se situen i, de l'altra, comparar resultats en català amb dades de les llengües romàniques pròximes.

2 Sembla que en català el comportament del FC amb els clítics coincideix amb el de la resta de temps verbals, tot i que no comptem amb dades empíriques que ho confirmen. Per a confirmar-ho, vg. Sentí i Bouzouita (2022).

A continuació, presentarem l'obra que ha conformat el nostre corpus i la metodologia seguida (§ 2) i ens centrarem en els resultats i l'anàlisi de les dades obtingudes (§ 3). Finalment, en resumirem les conclusions més rellevants (§ 4).

■ 2 Corpus i metodologia

Disposem de poca informació empírica sobre el funcionament del FC en català antic. Sí que s'ha elaborat un estudi de la posició dels clítics amb el conjunt de temps verbals a partir del *Llibre dels fets* (vg. Sentí i Bouzouita, 2022). Tenint-ho en compte, hem seleccionat una obra catalana del segle XIII, encara per estudiar: les *Vides de sants rosselloneses*.³

Les *Vides* són una traducció catalana molt primerenca de la *Legenda aurea*, de Iacopo da Varazze (Coromines, 1977: 12; Garcia Sempere, 2015: 156), un recull d'hagiografies que data al voltant del 1260 (Coromines, 1977: 17) i que va ser molt popular i de gran difusió a l'època, com demostra la presència de traduccions com la catalana.

L'interès d'aquesta obra es troba principalment en dos fets: l'antiguitat i la localització geogràfica. Quant a l'antiguitat, data de finals del segle XIII, concretament de l'últim quart d'aquest segle (Coromines, 1977: 18). A més, el manuscrit més antic que es conserva està datat també a finals del segle XIII o, com a tard, a principis del XIV (Garcia Sempere, 2015: 162), de manera que l'obra ens proporciona unes dades lingüístiques fiables del període inicial del català literari.

Així mateix, el text és interessant des del punt de vista dialectològic. Cal situar-lo en el català septentrional de la diòcesi d'Elna (Coromines, 1977: 15). Tot apunta que van ser els monjos del monestir de Sant Miquel de Cuixà els que dugueren a terme aquesta traducció (Coromines, 1977: 22). Les *Vides* és una obra amb trets de transició entre el català i l'occità, la qual cosa ens interessa observar en relació amb la hipòtesi de la difusió diatòpica de la gramaticalització.

A banda de la datació i la localització geogràfica, s'ha de tenir en compte en l'anàlisi de les dades tant la tipologia textual com el fet que es tracta d'una traducció d'una obra llatina. No sabem fins a quin punt la tipologia textual i les tradicions discursives poden influir en la tria entre FCS i FCA; és precisament perquè ho desconeixem que ho hem de tenir present com un possible factor. També cal apuntar que les *Vides* són una

3 Per raons de fluïdesa en el discurs, usem indistintament el títol complet (*Vides de sants rosselloneses*) i la reducció *Vides*.

traducció d'un text en llatí, així que, com observa Bouzouita (2013) en estudiar una traducció castellana de la Bíblia, hi podríem trobar calcs sintàctics de la llengua de l'original.

La metodologia seguida en l'extracció de les dades ha consistit a extraure les ocurrences de FC de les *Vides de sants rosselloneses* mitjançant el *Corpus Informatitzat del Català Antic* (CICA). Com que les formes analítiques només poden aparèixer junt amb pronoms febles, només s'han pres com a ocurrences els FC acompanyats d'un o més pronoms febles, ja siga un pronom personal feble o els pronoms adverbials *en* i *hi*.

Les formes obtingudes s'han classificat segons una sèrie de característiques morfològiques (quantitat de clítics i quins són, persona i temps, verb en infinitiu, conjugació verbal i si s'utilitza un infinitiu reduït per a formar el FC) i de característiques sintàctiques (tipus d'oració, entorn sintàctic dins de les oracions principals, tipus de clisi, funció sintàctica del pronom i si el FC va seguit d'un verb no finit). Aquesta classificació ha donat lloc als resultats quantitius que detallarem en la secció següent (§ 3). Seguint la metodologia dels estudis previs, s'han distingit en la classificació els pronoms personals dels pronoms adverbials per tal d'observar si funcionen de la mateixa manera o no.

Per acabar, s'han comparat les dades de les *Vides* amb les dades de corpus equivalents, que han seguit la mateixa metodologia, existents en altres llengües com el castellà (Bouzouita, 2016a) o el navarroaragonès (Primeraño, 2019) i també amb les dades estudiades anteriorment per a la llengua catalana (Bouzouita i Sentí, 2022) per tal d'observar les diferències entre les tres llengües i extraure'n conclusions pel que fa al grau de gramaticalització dels dos temps verbals estudiats.

■ 3 Estudi del futur i el condicional en les *Vides de sants rosselloneses*

■ 3.1 Resultats i anàlisi de les dades

Seguint la hipòtesi sintàctica ja explicada (§ 1), els resultats es recullen classificats en entorns sintàctics per tal d'observar si les dades segueixen la distribució en tres grups d'entorns (grup d'anteposició absoluta, grup de posposició absoluta i grup d'alternança entre anteposició i posposició). En aquests tres grups, es classifiquen les oracions principals i s'estudien també els FC dins d'oracions subordinades i d'oracions introduïdes per *car*. En la taula següent es detalla la freqüència corresponent a cada entorn pel que fa als pronoms personals:

		Entorn sintàctic	Proclisi (FCS)	Meso-clisi (FCA)	Enclisi (FCS)	Total
Oració principal	Grup 1: anteposició absoluta	Darrere de pronom interrogatiu	11 100%	—	—	11
		Darrere de negació	13 100%	—	—	13
		Darrere d'objecte no correferencial	—	—	—	—
		Darrere de complement preposicional	3 100%	—	—	3
		Darrere de complement predicatiu	1 100%	—	—	1
		Darrere de la conjunció <i>ans</i>	2 100%	—	—	2
	Grup 2: posposició absoluta	Verb en posició inicial d'oració	—	4 36,36%	7 63,64%	11
		Oració paratàctica	—	—	—	—
		Darrere de vocatiu	1 100%	—	—	1
		Darrere de <i>però</i> o <i>mes</i>	—	—	1 100%	1
	Grup 3: alternança entre anteposició i posposició	Darrere de subjecte	39 90,70%	1 2,33%	3 6,98%	43
		Darrere d'adverbi o circumstancial	26 100%	—	—	26
		Darrere d'objecte correferencial	3 100%	—	—	3
		Darrere de coordinació	—	6 37,50%	10 62,50%	16
		Darrere de construcció absoluta o subordinada	4 80%	—	1 20%	5
	Total oració principal		103 75,74%	11 8,09%	22 16,18%	136
	Oració subordinada		129 100%	—	—	129
	Oració insubordinada		—	—	—	—
Oració introduïda per <i>car</i>		15 100%	—	—	15	
Total		247 88,21%	11 3,93%	22 7,86%	280	

Taula 1. Distribució sintàctica del FC amb pronoms personals en les *Vides*

Quant als pronoms adverbials, cal tenir en compte que el total d'ocurrències (25) és molt més reduït que no en el cas dels pronoms personals. Totes les ocurrències encaixen en la classificació en tres grups d'entorns sintàctics i, en ser tan reduïdes, no ens permeten establir comparacions significatives entre la mesoclisi i les altres posicions en els grups en què són possibles diferents col·locacions del pronom.

Per tant, centrem-nos en l'anàlisi de les ocurrències amb pronoms personals. En general, s'observa el seguiment de la classificació dels entorns sintàctics en tres grups segons la col·locació del pronom. Ocorre el mateix amb els pronoms adverbials. Abans que res, il·lustrem amb exemples alguns entorns que segueixen la distribució esperada. És el cas de les oracions subordinades i de les oracions introduïdes per *car*, ja que els pronoms són proclítics en totes les ocurrències, com ara en (1) i (2), respectivament:

- (1) E si tu'm vols nafrar ni turmentar, eu auré Sent Esperit, qui·m defendrà dels seus turmens (*Vides*, p. 263)⁴
- (2) Mas fasen so que pusquen, car més **los perseguiré** mort que viu (*Vides*, p. 444)

S'han classificat les oracions amb *car* separatament de la resta d'oracions subordinades perquè en llengua castellana s'ha observat que aquesta conjunció no només admet que els clítics apareguen anteposats al verb sinó també posposats (Bouzouita, 2008: 171). S'entén que aquesta conjunció o bé pot tenir dues funcions diferents, ja siga com a conjunció subordinant o com a conjunció coordinant (Bouzouita, 2008: 172), o bé les oracions que introdueix oscil·len entre les característiques d'una oració principal i d'una oració subordinada (Primerano, 2019: 114; 130–132). Amb tot, tant les dades extretes de les *Vides* com les estudiades del *Llibre dels fets* per Sentí i Bouzouita (2019, 2022) mostren un 100% de proclisi en les construccions introduïdes per *car*, de manera que sembla que en català aquestes oracions funcionen com les subordinades i no com les oracions principals.

Dins de les oracions principals, el grup de posposició absoluta compleix en tots els casos la col·locació proclítica esperable, com es pot comprovar en tots els entorns de què tenim exemples, és a dir, per aquest ordre, darrere de pronom interrogatiu (3), darrere de negació (4), darrere de complement preposicional (5), darrere de complement predicatiu (6) i darrere de conjunció *ans* (7):

4 En tots els exemples, es marca en negreta el FC i el clític o clítics i es marca subratllat l'entorn sintàctic.

- (3) E **què·t** **profitarà** a tu si altre lo·m fa justèsia? (*Vides*, p. 303)
 (4) Eu **no·m** **partiré** d'ayxí entrò que m'ages dit què às (*Vides*, p. 413)
 (5) [...] e **en·III·particles** **se** **trencaran** (*Vides*, p. 18)
 (6) Mas si del meu volia alcuna causa, ayxí con a camp o casa o aur o argent, **volenter** **li ó** **daré** (*Vides*, p. 407)
 (7) E con En Cromasci, lo pretor, li dixés que aquelò él no faria, **ans ó** **farien** los seus sers, Sent Sebastià li dix [...] (*Vides*, p. 169)

El segon grup d'entorns dins de les oracions principals és el grup de posposició absoluta. A diferència del grup d'anteposició absoluta, hi pot haver variació en la col·locació del pronom postverbal entre la mesoclisi dins d'un FCA i l'enclisi després d'un FCS. En aquest grup, s'han trobat ocurrencies de tres dels quatre entorns sintàctics: amb el verb en posició inicial d'oració, darrere de vocatiu i darrere de *però* o *mes*. D'aquests tres entorns, dos presenten només ocurrencies de posposició, en les quals predomina l'enclisi sobre la mesoclisi. Aquest predomini, d'un 63,64% en el cas del verb en posició inicial d'oració i d'un 100% darrere de *però* o *mes*, es relaciona amb un major grau de gramaticalització de les formes de FC, ja que les formes analítiques són les menys gramaticalitzades. Vegem un cas de mesoclisi (8) i un d'enclisi (9) amb el verb en posició inicial d'oració i un exemple d'enclisi darrere de *però* o *mes* (10):

- (8) **Comvidar·les é** eu a la mia devoracion (*Vides*, p. 238)
 (9) **Alegrará's** lo just (*Vides*, p. 104)
 (10) Sabràs, e benauradament sabràs, **mas** **faràs·ho** per aquel maestra per lo qual és fassedor (*Vides*, p. 341)

El més remarcable dins d'aquest grup de posposició absoluta és l'aparició d'un pronom en posició proclítica, és a dir, d'un cas d'anteposició innovadora. Així, darrere de vocatiu trobem l'exemple (11):

- (11) E tu, **diable**, **l'esperaràs** en aquest loc entrò que El vinga (*Vides*, p. 119)

La proclisi d'aquesta oració, tot i que difereix de les dades esperables per a aquest entorn, pot ser explicada pel context clarament emfàtic de l'exemple. El vocatiu, «diable», hi apareix després del subjecte –que ja no demana enclisi dels pronoms sinó que comporta variació–, de manera que és prescindible des d'un punt de vista informatiu i, si s'hi introdueix, és per tal d'emfasitzar el discurs que, com és evident, forma part d'un parlament

en estil directe. Aquests trets concrets de l'oració provoquen una aparició primerenca de proclisi en un entorn de posposició, és a dir, un cas d'anteposició innovadora que apareix abans en català que en llengües com el castellà i el navarroraragonès, que no presenten cap cas de proclisi després de vocatiu (vg. Bouzouita, 2016a: 282; Primerano, 2019: 166).

El tercer i darrer grup dins de les oracions principals es caracteritza per la possibilitat de variació de la col·locació dels pronoms febles entre l'anteposició i la posposició. Vegem un exemple de proclisi (12) i un d'enclisi (13) darrere de subjecte i un exemple de mesoclisi (14) i un d'enclisi (15) darrere de coordinació:

- (12) **Eu los aduré** en loc solitari, e parlaré aquí al cors d'èls (*Vides*, p. 505)
- (13) Aquest és, dona, home just, e fil de propheta, e conec ben la nostra lig, e **el dirà-te** tot so que tu volràs (*Vides*, p. 463)
- (14) Leva, Segon, e segex-me; **e amenar-t'è** al teu creator (*Vides*, p. 391)
- (15) E la causa pública serà creguda, **e serà-te** atorgada la victòria dels teus enemics (*Vides*, p. 271)

Darrere de subjecte, sembla interessant remarcar la poca presència de mesoclisi, només un 2,33% en aquest entorn, en què hi ha una clara majoria proclítica d'un 90,70% front a un 6,98% d'enclisi. La freqüència de mesoclisi és molt més reduïda que en altres llengües peninsulars i la de proclisi, molt més elevada, com s'explicarà més endavant (§ 3.3).

En canvi, darrere de coordinació és l'entorn en què el percentatge de mesoclisi és més elevat, amb un 37,50%. De fet, diferents estudis apunten que el patró habitual en aquest entorn és la posposició dels clítics mentre que l'anteposició es troba en aquells casos en què l'oració d'abans de la conjunció, és a dir, la primera coordinada, conté algun element que indueix la proclisi (Bouzouita, 2008: 115–166; Granberg, 1988: 232–233; Primerano, 2019: 124). Veurem també en § 3.3 que en la resta de llengües peninsulars la presència de conjuncions coordinants provoca una major mesoclisi que altres entorns sintàctics.

Ara bé, no s'ha d'entendre el grup de variació com un grup d'entorns d'alternança lliure sinó que hi pot haver restriccions de la col·locació del pronom dins de cada entorn. És el que ocorre darrere d'adverbi o de complement circumstancial i darrere de construcció absoluta o oració subordinada.

En el cas dels adverbis i dels circumstancials, que es classifiquen en un mateix grup perquè ambdós actuen com a modificadors adverbials (Granberg, 1988: 157), la variació entre anteposició i posposició ha estat expli-

cada en castellà segons els tipus de complement adverbial (Granberg, 1988: 155–194), i així ho han confirmat altres estudis (Bouzouita, 2008: 101–103; Bouzouita i Sentí, 2022: § 3.2.3.3; Primerano, 2019: 121). Granberg (1988) se centra en la posició dels clítics en qualsevol temps verbal i exposa, pel que fa als adverbis, una classificació en tres grups segons allò que els adverbis provoquen quant a la col·locació del pronom (vg. Granberg, 1988: 155–194). Així, els clítics s'anteposen al verb quan hi ha un adverbi preverbal que expressa manera, instrument, acompanyament o lloc (Granberg, 1988: 161–162), mentre que es posposen al verb quan els adverbis són de circumstància o de causa (Granberg, 1988: 186). Els adverbis temporals tenen una distribució més complexa i poden implicar tant la proclisi com l'enclisi dels pronoms (Granberg, 1988: 174).

Tanmateix, en les *Vides* s'han trobat alguns contraexemples a la classificació dels complements adverbials exposada per aquests estudis, contraexemples que es poden interpretar com a casos d'anteposició innovadora. Segons Bouzouita (2008: 101), els complements circumstancials com *al tercer dia* només admeten en castellà posposició dels clítics, però en les *Vides* trobem el pronom proclític següent:

(16) En lo VIII dia se farà general terratrèmol (*Vides*, p. 19)

Segons Granberg (1988), els adverbis castellans *pues*, *después* i *desi*, equivalents als catalans *després*, *aprés* o *enaprès*, solen provocar l'enclisi excepte si són emfàtics, quan poden anar acompanyats de proclisi (Granberg, 1988: 179–184). Els adverbis temporals, com hem dit, poden provocar en qualsevol temps verbal tant enclisi com proclisi dels pronoms, però s'observa una distribució depenent del sentit: en castellà, els adverbis *ante*, *siempre*, *ya* i *todavía* i també les expressions temporals que marquen duració o freqüència provoquen l'anteposició dels clítics; els adverbis *agora*, *luego* i *entonces* poden comportar tant la proclisi com l'enclisi dels pronoms, depenent de si el significat s'acosta al d'immediatesa d'una conjunció, quan els pronoms són proclítics, o al de progressió cronològica, quan els pronoms es posposen al verb (Granberg, 1988: 174–179).

En les *Vides* tots els casos amb adverbis temporals presenten proclisi, fins i tot aquells clarament narratius, que expressen una progressió cronològica, com els següents:

(17) Eu derocaré aquest temple, e après lo redificaré (*Vides*, p. 373)

- (18) Mes per què aparec en aquestes dues maneres, enaprés ó direm
(*Vides*, p. 496)

Repetim que aquests casos poden ser interpretats com a exemples d'anteposició innovadora i, per tant, com un avançament de la llengua catalana en el procés de fixació dels pronoms febles en la posició preverbal respecte de la resta de llengües peninsulars.

També hi ha casos d'anteposició innovadora en les *Vides* darrere de construcció absoluta o oració subordinada. En aquest entorn la solució més general és la posposició dels pronoms (Bouzouita, 2008: 124–125), però hi ha algunes construccions concretes que indueixen la proclisi, com *abans que* o *ans que*, *així com* i *quan* (o variants) (Bouzouita, 2008: 125 i 131; Granberg, 1988: 136–146; Primerano, 2019: 180).

En les *Vides*, a més del percentatge majoritari de proclisi (un 80%), tres dels quatre casos de proclisi són casos d'anteposició innovadora. Els quatre casos de proclisi dels pronoms darrere de construcció absoluta o oració subordinada són els següents:

- (19) Quant seràs morta per aquelò ó daràs cor ab tu portar no ó poràs
(*Vides*, p. 52)
- (20) Per sel qui fo crucificat te faré morir de fam si no'm dius veritat
(*Vides*, p. 463)
- (21) Si a mi tu no obesex, en aquela crou, la qual a mi tant as lausada, te faré penjar (*Vides*, p. 33)
- (22) Per què eu ara, per so cor baronilment t'est combatut, te faré nomenar per tot lo món (*Vides*, p. 159)

Només l'exemple (19) correspon a alguna de les expressions subordinants que indueixen proclisi: *quant*. Els altres tres casos presenten anteposició innovadora.

En canvi, no semblen d'anteposició innovadora els tres casos de proclisi que trobem darrere de sintagma nominal correferencial, entorn darrere del qual els pronoms poden anar tant anteposats com posposats al verb, encara que la posposició és la posició majoritària (Bouzouita, 2008: 104; Granberg, 1988: 146–147). Com en altres contextos de variació, és l'èmfasi el que indueix la proclisi (Bouzouita, 2008: 105–109; Primerano, 2019: 120 i 173).

En les *Vides* els tres exemples que corresponen a aquest entorn sintàctic són tres casos de FCS amb proclisi, però la presència del quantificador *tot* en els tres casos fa possible una lectura emfàtica de l'oració, de manera que no creiem que cap dels tres siga d'anteposició innovadora. Són els tres casos següents:

- (23) Ans sàpies que més serà yrat contra tu e contra el teu déu que contra mi, e tot lo farà enfremunar, per so cor me forces que eu ad él sacrifici (*Vides*, p. 64)
- (24) Pus que eu no l'é pogut sobrar vivén, tot lo puniré e mort (*Vides*, p. 182)
- (25) Aquelò que eu dic de Jhesu Crist tot ó provarem per vostres libres que axí fos (*Vides*, p. 112)

En definitiva, amb aquesta anàlisi dels resultats, després d'observar els entorns sintàctics un per un, s'han trobat una sèrie de casos d'anteposició innovadora (l'exemple darrere de vocatiu i els casos darrere d'adverbi o complement circumstancial i darrere de construcció absoluta o oració subordinada) que fonamenten la possibilitat que el català s'avance a la resta de llengües peninsulars. Es deixa la comparació de les freqüències del català amb el navarroaragonès i el castellà per a § 3.3.

■ 3.2 Possibles explicacions a la variació entre mesoclisi i enclisi

A més de la presència de proclisi en entorns en què s'espera la posposició dels pronoms, la comparació de les freqüències de mesoclisi i d'enclisi també mostra en les *Vides de sants rosselloneses* avenços en el grau de gramaticalització. La mesoclisi i l'enclisi comparteixen uns mateixos entorns sintàctics tant en el grup d'oracions principals amb posposició dels clítics com en el grup d'oracions principals que poden presentar variació entre anteposició i posposició. En les *Vides*, s'hi observa un predomini de l'enclisi, amb 23 ocurrences, sobre la mesoclisi, amb 12, la qual cosa es pot relacionar amb un major grau de gramaticalització del FC respecte de la resta de llengües peninsulars, que presenten percentatges sovint contraris. Aquesta tendència continua augmentant en català al segle XIV segons les dades de Bouzouita i Sentí (2022: § 3.1.2), que observen en el seu corpus 16 casos d'enclisi i només 5 de mesoclisi.

Abans de comparar la freqüència de mesoclisi en aquesta obra amb les freqüències extretes dels corpus castellà (Bouzouita, 2016a) i navarroaragonès (Primerano, 2019), cal tenir present que s'han donat una sèrie de

possibles explicacions a la variació entre mesoclisi i enclisi en l'estadi inicial de la col·locació dels pronoms al voltant del verb (vg. Bouzouita, 2016a, 2016b; Primerano, 2019).

Una primera hipòtesi es basa en les possibles diferències depenent del temps verbal, és a dir, en la preferència per la mesoclisi o per l'enclisi, d'una banda, en el futur, i, de l'altra, en el condicional. Bouzouita (2016b) proposa que l'enclisi podria ser més freqüent acompanyant el condicional que no el futur. Les dades del navarroaragonès (Primerano, 2019) matisen la proposta inicial de Bouzouita (2016b), perquè s'observa que, mentre que al segle XIII no sembla confirmar-se la diferència entre els temps verbals quant a la variació entre mesoclisi i enclisi (Primerano, 2019: 140), al segle XIV sí que es corrobora que el condicional admet més fàcilment l'enclisi, és a dir, que el condicional avança en el procés de gramaticalització més ràpidament que el futur (Primerano, 2019: 196).

En les *Vides* només hi ha un cas de condicional amb posposició del pronom i aquest cas és enclític, així que, encara que es parega corroborar que el condicional preferisca l'enclisi, les dades són, evidentment, massa reduïdes perquè puguin resultar conclouents; en canvi, entre els futurs es reparteix la posposició en un 32,35% de mesoclisi i un 67,65% d'enclisi, de manera que, malgrat que també hi predomina l'enclisi, la mesoclisi hi té una presència considerable.

Un altre factor que podria influir en la variació entre mesoclisi i enclisi és el factor morfològic de la conjugació verbal. En les *Vides*, en la primera conjugació abunda la mesoclisi, ja que hi trobem 10 dels 11 casos totals de mesoclisi. Primerano (2019: 138) relaciona les diferents conjugacions amb les formes sincopades dels verbs, de què parlarem tot seguit. L'abundància de mesoclisi en la primera conjugació es podria explicar per la manca de síncope dels verbs d'aquesta conjugació. Sembla, per tant, que la conjugació verbal, encara que pot ser un factor a tenir en compte, no pot ser l'únic que explique la preferència per la mesoclisi o per l'enclisi.

Una altra hipòtesi relaciona la variació entre la mesoclisi i l'enclisi amb el verb lèxic. Alguns verbs es formarien amb més facilitat com a FCS amb enclisi i altres com a FCA amb mesoclisi (Bouzouita, 2016b). No sembla que aquest factor s'haja de tenir en compte perquè, segons les dades de Primerano (2019: 161 i 198), els verbs que es repeteixen amb proclisi es caracteritzen per ser verbs que presenten formes sincopades, així que seria la síncope i no la presència d'un verb lèxic o un altre el factor a tenir present.

Les formes sincopades van sorgir quan, en afegir l'auxiliar *haver* darrere de l'infinitiu per a formar el FC, la vocal temàtica de l'infinitiu s'havia d'eliminar seguint les lleis fonètiques d'evolució, com en *partrà*, format per *partir* més l'auxiliar *ha*. Aquestes formes sincopades no existien per a la primera conjugació, però sí per a la segona i per a la tercera (Primerano, 2019: 61) i van conviure amb les formes plenes (*partirà*) durant l'edat mitjana.

Quant a la combinació d'aquestes formes amb clítics, alguns estudis apunten la possibilitat que les formes sincopades siguin acompanyades d'enclisi amb més facilitat que les formes plenes (Bouzouita, 2016a: 284; Primerano, 2019: 62). Així, es pot relacionar el major percentatge de mesoclisi en les formes de la primera conjugació amb el fet que els verbs d'aquesta conjugació no tenen formes sincopades. En el nostre corpus, només es troben dos exemples de formes sincopades que no van amb proclisi i són, ambdós, enclítics:

(26) Levar-mi-é eu, e **tenré-lo** (*Vides*, p. 195)

(27) **Convenria's** que tu, qui ést jutge dels hòmens [...] (*Vides*, p. 31)

Amb tot, la major presència d'enclisi amb les formes sincopades no pot explicar tota la variació entre l'enclisi i la mesoclisi, ja que, segons les dades estudiades en castellà: i) la primera conjugació presenta una distribució prou equilibrada entre mesoclisi i enclisi sense haver-hi formes sincopades; ii) hi ha formes plenes de la segona i de la tercera conjugació que porten pronoms enclítics; iii) hi ha formes sincopades que porten els pronoms en proclisi (Bouzouita, 2016a: 287).

Malgrat que l'ús de les formes sincopades s'ha vist com un dels factors més rellevants en la variació entre mesoclisi i enclisi, encara se n'hi poden afegir d'altres, com la presència d'un verb en forma no finita darrere del FC. L'aparició d'un infinitiu o d'un participi darrere del verb, com ara en el cas d'una perífrasi verbal d'infinitiu o d'un temps compost, podria també facilitar l'aparició del pronom completament posposat a la forma verbal (Primerano, 2019: 142 i 196). En les *Vides* només s'han trobat les dues ocurrències següents:

(28) E **farà mi**⁵ creure la tua gonela? (*Vides*, p. 92)

5 Malgrat que el pronom *mi* va tenir majoritàriament un caràcter tònic des dels inicis de la llengua, hi ha casos en què es pot interpretar com a àton. Hem descartat de les nostres ocurrències dues en què es considerava que *mi* actuava com un pronom tònic, mentre

(29) E la causa pública serà creguda, e **serà-te atorgada** victòria dels teus enemics (*Vides*, p. 271)

Es tracta d'un cas de FCS amb enclisi seguit d'un infinitiu (28) i d'un cas de FCS amb enclisi seguit d'un participi (29). Per tant, els dos casos trobats segueixen la hipòtesi exposada, tot i que les dades són ben reduïdes.

Com que les *Vides de sants rosselloneses* són una traducció d'una obra llatina, la *Legenda aurea*, de Iacopo da Varazze, cal almenys esmentar la hipòtesi proposada per Bouzouita (2016a) respecte de la influència dels textos subjacents en les traduccions, en el seu cas, en traduccions bíbliques. Bouzouita (2016a: 293) conclou que existeix «una correlación entre la colocación pronominal latina y la castellana para la alternancia en el uso de mesoclisís y posposición [...], pero no para la colocación pronominal en general» i que «esta asociación es relativamente débil». Queda fora dels objectius i de l'abast d'aquest treball la comparació de la versió catalana de les hagiografies i l'original llatí.

En definitiva, cap dels factors proposats pot ser considerat el factor únic que explique la variació entre mesoclisi i enclisi. No obstant això, alguns dels factors, com l'ús de les formes sincopades o la presència d'un verb en forma no finita després del verb conjugat, podrien facilitar l'aparició d'una enclisi primerenca en contextos en què, si els verbs s'utilitzaven amb les formes plenes o no hi havia un verb en forma no finita tot seguit, era més habitual la mesoclisi. Es pot considerar, per tant, que aquests factors van afavorir el procés de gramaticalització, segons el qual amb el pas dels segles va esdevenir més nombrosa l'enclisi respecte de la mesoclisi.

que n'hem mantingut tres en què semblava més àton. Considerem aquest exemple (28) com un cas dubtós, però el mantenim igualment dins de les dades quantitatives. Manekis i Neugaard (1977: 23) exposen en referència a les *Vides de sants rosselloneses* que en aquesta obra el pronom *mi* no sembla ser més tònic que *me*, segurament a causa de la procedència geogràfica del text, influït per l'occità. Amb tot, no podem assegurar-ho, ja que en les *Vides* no s'utilitza en cap cas la preposició *a* davant de complement directe i, per tant, tampoc la trobarem davant d'un suposat pronom fort *mi*. La presència o absència de la preposició no ajuda a distingir el caràcter tònic o àton dels pronoms en casos com el següent: «Qualquequal onrará **mi**, eu glificaré él» (*Vides*, p. 82). Hem descartat aquest exemple de l'estudi perquè sembla que l'estructura de «qualquequal onrará mi» siga equivalent a «eu glificaré él» i, en conseqüència, *mi* esdevé un pronom tònic igual que *él*.

■ 3.3 Comparació dels resultats del català amb el navarroaragonès i el castellà

Precisament per a observar l'evolució del procés de gramaticalització és interessant comparar les freqüències d'enclisi i de mesoclisi en les *Vides de sants rosselloneses* amb les dades d'altres llengües (castellà, vg. Bouzouita, 2016a; navarroaragonès, vg. Primerano, 2019) i les del segle XIV català analitzades per Bouzouita i Sentí (2022).

Com que les oracions subordinades només presenten proclisi, observem les freqüències només en les oracions principals de les tres posicions possibles dels clítics. Quantitativament, el català és la llengua que presenta uns percentatges més reduïts de mesoclisi, mentre que el castellà en té els més alts. En català, d'acord amb les nostres dades, ja al segle XIII hi ha una major presència de l'enclisi que no de la mesoclisi. En les *Vides*, es calcula un 16,18% d'enclisi i la meitat de mesoclisi, un 8,09%. Les dades del català del segle següent, del XIV, són encara més favorables a l'enclisi, amb un 10,6% dels casos en oracions principals, respecte de la mesoclisi, amb un 3,3% (Bouzouita i Sentí, 2022: § 3.1.2).

En canvi, Bouzouita (2016a: 282) troba un 35,8% de mesoclisi i un 28,2% d'enclisi en un text que pertany al segle XIII i al castellà oriental i que, per tant, se suposa que presenta més enclisi que textos de les varietats castellanés occidentals; Bouzouita i Sentí (2022: § 3.1.1) troben en una traducció bíblica castellana del segle XIV un 41% de mesoclisi i no troben cap cas d'enclisi. En navarroaragonès, en el corpus analitzat del segle XIII hi ha un 29,1% de mesoclisi i només un 3,2% d'enclisi (Primerano, 2019: 113), mentre que en el corpus del segle XIV es redueix la mesoclisi a un 19,2% i augmenta lleugerament l'enclisi a un 4,6% (Primerano, 2019: 166).

Així, s'observa que el navarroaragonès del segle XIV presenta més enclisi que el del segle XIII, que al seu torn en presenta més que qualsevol dels dos textos castellans analitzats; per contra, no presenta tanta enclisi com el text català de les *Vides*. Quant a la mesoclisi, els textos castellans en presenten més que el corpus navarroaragonès, que al seu torn en té freqüències més altes que els textos catalans.

Deixant de banda els percentatges totals de cada posició del pronom en els diferents corpus, la comparació esdevé més precisa en comparar les freqüències d'enclisi, de mesoclisi i també de proclisi en els diferents entorns sintàctics dins del grup de variació entre anteposició i posposició. Es recullen aquestes dades en la taula següent, que comentarem tot seguit:

Grup 3: variació		Castellà oriental segle XIII ⁶	Castellà segle XIV ⁷	Navarro- aragonès segle XIII ⁸	Navarro- aragonès segle XIV ⁹	Català segle XIII (<i>Vides</i>)	Català segle XIV ¹⁰
Subjecte	P	62,3%	81,8%	72,2%	93,8%	90,7%	100%
	M	32,8%	18,2%	27,8%	6,2%	2,3%	0%
	E	4,9%	0%	0%	0%	7%	0%
Adverbi o CC	P	83,1%	68,8%	88,9%	83,9%	100%	100%
	M	11,9%	31,2%	11,1%	16,1%	0%	0%
	E	5,1%	0%	0%	0%	0%	0%
Objecte correferent	P	0%	20%	0%	75%	100%	100%
	M	28,6%	80%	50%	0%	0%	0%
	E	71,4%	0%	50%	25%	0%	0%
Coordina- ció	P	1,9%	20,6%	16,7%	23,1%	0%	41,7%
	M	50,2%	79,4%	75%	59%	37,5%	8,3%
	E	47,9%	0%	8,3%	17,9%	62,5%	50%
Absoluta o subordi- nada	P	0%	0%	4,8%	54,2%	80%	50%
	M	68%	100%	80,9%	33,3%	0%	50%
	E	32%	0%	14,3%	12,5%	20%	0%

Taula 2. El entorns de variació en castellà, navarroaragonès i català

En castellà, la llengua més occidental de les tres comparades, es troben els percentatges més elevats de mesoclisi, de FCA, la forma menys gramaticalitzada. En quatre dels cinc entorns és el text castellà del segle XIV el que té més mesoclisi: darrere d'adverbi o complement circumstancial, darrere d'objecte correferencial, darrere de coordinació i darrere de construcció absoluta o oració subordinada. Segurament té més mesoclisi que el text castellà del segle XIII perquè el del XIII és un text més oriental, més acostat a l'aragonès i al català. Darrere de subjecte és aquest text castellà oriental el que presenta un percentatge més elevat de mesoclisi.

Per contra, en català hi ha les freqüències més reduïdes de mesoclisi. En les *Vides*, no n'hi ha en tres dels cinc entorns sintàctics i, en el corpus català del segle XIV, tampoc n'hi ha en tres entorns. L'únic context del grup de variació en què cap llengua arriba al 0% de mesoclisi és darrere de coordinació, en què el català del segle XIV presenta encara un 8,3% de mesoclisi. Es pot dir que en aquest entorn s'avança més lentament en el procés de

6 Vg. Bouzouita, 2016a: 282.

7 Vg. Bouzouita i Sentí, 2022, § 3.1.1.

8 Vg. Primerano, 2019: 113.

9 Vg. Primerano, 2019: 166.

10 Vg. Bouzouita i Sentí, 2022, § 3.1.2.

gramaticalització, la qual cosa explica la freqüència considerable de mesoclisi trobada en les *Vides*: un 37,5%. Amb tot, la freqüència d'enclisi és en aquest entorn major a la de mesoclisi, amb un 62,5%.

A diferència de la presència de mesoclisi, la major presència de proclisi implica un estadi més avançat dins d'un altre procés de gramaticalització, el de la col·locació dels pronoms en qualsevol temps verbal finit. Està pendent encara el procés de canvi lingüístic de la posició dels clítics pronominals cap a la proclisi. Per tant, manca la fixació de la posició del pronom, que pot ser entesa com un dels passos necessaris del procés de gramaticalització.

És d'esperar, doncs, com ocorre, que les freqüències de la proclisi siguin més elevades en català que no en la resta de llengües, malgrat que és cert que les dades estudiades del català fins ara són encara reduïdes.

En català s'observen els percentatges més elevats de proclisi en els cinc entorns sintàctics. En un d'aquests entorns, darrere de construcció absoluta o oració subordinada, les *Vides* s'avancen amb un 80% de proclisi al corpus català del segle XIV. Darrere de coordinació torna a ser l'entorn menys avançat en el procés de gramaticalització, amb els percentatges de proclisi menys elevats tant al segle XIII (0%) com al segle XIV (41,7%). En relació amb les dades del segle XIV estudiades per al català per Bouzouita i Sentí (2022: 6–7), s'observa un augment de la freqüència de proclisi en dos dels cinc entorns, darrere de subjecte i darrere de coordinació, i un manteniment en la totalitat de casos en dos entorns més, darrere d'adverbi o complement circumstancial i darrere d'objecte correferencial.

En general, es confirma l'evolució de la col·locació dels pronoms cap a la proclisi i es confirma també que en català la freqüència de proclisi augmenta abans que en navarroaragonès i que en castellà. Les dades del navarroaragonès es troben generalment en un punt intermedi entre el castellà i el català.

Tot apunta, per tant, cap a un grau de gramaticalització més avançat en llengua catalana. El castellà, la llengua més occidental de les estudiades, manté més pronoms en posició mesoclítica i mostra, així, un grau de gramaticalització menys avançat. Per contra, els FC del català són els que contenen una major freqüència de proclisi i menor de mesoclisi. En conseqüència, de les tres llengües comparades, el català és la llengua amb major gramaticalització de les formes de FC, seguida del navarroaragonès i, finalment, del castellà, la qual cosa constitueix un argument a favor de la hipòtesi de la difusió diatòpica de la gramaticalització des de les llengües i varietats més orientals de la península Ibèrica cap a les més occidentals.

■ 4 Conclusions

Al llarg d'aquest treball, l'anàlisi de les dades obtingudes de les *Vides de sants rosselloneses* i la comparació d'aquestes amb les d'altres estudis tant en llengua catalana (vg. Bouzouita i Sentí, 2022) com en navarraroaragonès (vg. Primerano, 2019) i en castellà (vg. Bouzouita, 2016a) han permès comprovar les dues hipòtesis de partida.

La hipòtesi sintàctica, que ja havia quedat perfectament delimitada i mostrada quantitativament en altres estudis (vg. Bouzouita, 2008, 2012, 2016a, 2016b; Bouzouita i Sentí, 2022; Castillo Lluch, 2002, 2004; Primerano, 2019), ha estat de nou confirmada.

A favor de la hipòtesi de la difusió diatòpica de la gramaticalització s'han tingut en compte els casos d'anteposició innovadora trobats en una obra tan primerenca com les *Vides* i també les diferents freqüències de mesoclisi, enclisi i proclisi en català als segles XIII i XIV i en les altres dues llengües peninsulars fins ara analitzades per altres treballs.

En definitiva, les formes verbals de futur i condicional de les *Vides de sants rosselloneses* presenten un grau més avançat dins del procés de gramaticalització que els corpus equivalents de la resta de llengües peninsulars. A partir d'aquests resultats, es fa necessària l'elaboració d'un estudi exhaustiu amb un corpus en llengua catalana més complet, que abraçara diferents segles, diferents varietats dialectals i diferents tipologies textuals i que permetera comprovar amb més seguretat que el procés de gramaticalització es difon diatòpicament de l'est a l'oest peninsular. A més, cal fer un estudi de corpus de textos occitans per a poder comprovar que aquesta llengua s'avança al català dins d'aquest procés de difusió diatòpica. ■

■ Corpus textuals

CICA = Corpus Informatitzat del Català Antic, Torruella, Joan (dir.), junt amb Manuel Pérez Saldanya i Josep Martines, <<http://lexicon.uab.cat/cica>> [data última de consulta: 25/04/2021].

Vides de Sants Rosselloneses, vol. 2, edició a cura de Charlotte S. Maneikis Kniazzezh i Edward J. Neugaard, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1977.

■ Bibliografia

- Badia i Margarit, Antoni Maria (1984): *Gramàtica històrica catalana*, València: Tres i Quatre (Biblioteca d'estudis i investigacions).
- Batllori, Montserrat / Iglésias, Narcís / Martins, Ana Maria (2005): «Sintaxi dels clítics pronominals en català medieval», *Caplletra* 38, 137–177.
- Bouzouita, Miriam (2008): *The Diachronic Development of Spanish Clitic Placement*, Londres: King's College London (tesi doctoral).
- (2011): «Future constructions in Medieval Spanish: Mesoclisism uncovered», dins: Kempson, Ruth M. / Gregoromichelaki, Eleni / Howes, Christine (ed.): *The Dynamics of Lexical Interfaces*, Stanford: CSLI, 89–130.
- (2012): «Los futuros analíticos y sintéticos en la *Fazenda de Ultra Mar*», dins: Montero Cartell, Emilio / Manzano Rovira, Carmen (coord.): *Actas del VIII Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española, Santiago de Compostela, 14–18 de septiembre de 2009*, vol. 1, Santiago de Compostela: Meubook, 695–706.
- (2013): «La influencia latinizante en el uso del futuro en la traducción bíblica del códice Escorial I.6», dins: Casanova, Emili / Calvo Rigual, Cesáreo (coord.): *Actas del XXVI Congreso Internacional de Lingüística y de Filología Románicas*, vol. 8, Berlín / Boston: De Gruyter, 353–364.
- (2016a): «La posposición pronominal con futuros y condicionales en el códice escurialense I.i.6: un examen de varias hipótesis morfosintácticas», dins: Kabatek, Johannes (ed.): *Lingüística de corpus y lingüística iberorrománica*, Berlín: De Gruyter, 270–298.
- (2016b): «La posposición pronominal con futuros y condicionales en el castellano medieval: ¿un caso de contacto de lenguas?», treball presentat en el seminari *El orden de palabras en las lenguas iberorrománicas medievales*, celebrat el 29 de juliol de 2016, Girona: Universitat de Girona.
- / Sentí, Andreu (2022): «La gramaticalización del futuro y el condicional en el iberorromance del siglo XIV a partir de traducciones bíblicas paralelas: el caso del castellano y el catalán antiguos», dins: Enrique-Arias, Andrés (ed.): *Traducción bíblica e historia de las lenguas iberorrománicas*, Berlín: De Gruyter (Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie; 469), 243–274.
- Castillo Lluch, Mónica (2002): «Distribución de las formas analíticas y sintéticas de futuro y condicional en español medieval», dins: Echenique

- Elizondo, María Teresa (ed.): *Actas del V Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española, Valencia 31 de enero–4 de febrero 2000*, Madrid: Gre-dos, 541–550.
- (2004): «L'emphase et la syntaxe du pronom personnel atone en espagnol médiéval dans une perspective romane», dins: Araújo Carreira, Maria Helena (dir.): *Plus ou moins?! L'atténuation et l'intensification dans les langues romanes*, París: Universitat de París 8 Vincennes Saint-Denis, 343–356.
- Company, Concepción (1985–1986): «Los futuros en el español medieval, sus orígenes y su evolución», *Nueva revista de filología hispánica* 34:1, 48–107.
- (2006): «Tiempos de formación romance II. Los futuros y condicionales», dins: Company, Concepción (coord.): *Sintaxis histórica de la lengua española. Primera parte: la frase verbal*, vol. 1, Mèxic: Universitat Nacional Autònoma de Mèxic, 347–418.
- (2012): «Historical morphosyntax and grammaticalization», dins: Hualde, José Ignacio / O'Rourke, Erin / Olarrea, Antxon (ed.): *The Handbook of Hispanic Linguistics*, Londres / Nova York: Blackwell, 673–693.
- / Medina, Alfonso (1999): «Sintaxis motivada pragmáticamente: futuros analíticos y futuros sintéticos en el español medieval», *Revista de Filología Española* 79:1–2, 65–100.
- Cuenca, Maria Josep (2012): «La gramaticalización», dins: Ibarretxe-Antuñano, Iraide / Valenzuela, Javier (dir.): *Lingüística cognitiva*, Barcelona: Anthropos, 281–304.
- Cunha, Celso / Cintra, Luís F. Lindley (1992): *Nova Gramática do Português Contemporâneo*, Lisboa: Edições João Sá da Costa.
- Fleischman, Suzanne (1982): *The Future in Thought and Language. Diachronic Evidence from Romance*, Cambridge: Cambridge University Press.
- García Sempere, Marinela (2015): «Algunes dades sobre els manuscrits de la versió catalana de la *Legenda aurea*», *Medievalia* 18:2, 155–178.
- Granberg, Robert Arthur (1988): *Object Pronoun Position in Medieval and Early Modern Spanish*, Los Angeles: Universitat de Califòrnia.
- Heine, Bernd (2003): «Grammaticalization», dins: Joseph, Brian D. / Janda, Richard D. (ed.): *The Handbook of Historical Linguistics*, Oxford: Blackwell, 575–601.
- Lehmann, Christian (1985): «Grammaticalization: Synchronic variation and diachronic change», *Lingua e Stile* 20, 303–318.

- Maneikis Kniazzezh, Charlotte S. / Neugaard, Edward J. (ed.) (1977): *Vides de sants rosselloneses*, amb prefaci i aportacions de Joan Coromines, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana.
- Moll, Francesc de Borja (2006): *Gramàtica històrica catalana*, València: Publicacions de la Universitat de València [1a ed. en cast., 1952: *Gramàtica històrica catalana*, Madrid: Gredos].
- Pérez Saldanya, Manuel (1998): *Del llatí al català. Morfosintaxi verbal històrica*, València: Publicacions de la Universitat de València.
- Primerano, Antoine (2019): *La gramaticalización de los futuros y condicionales en el navarroaragonés de los siglos XIII y XIV: análisis morfosintáctico-pragmático*, Gant: Universitat de Gant (treball de fi de màster).
- Sentí, Andreu (2017): *Modalitat i evidencialitat en català antic*, València / Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- / Bouzouita, Miriam (2019): «Contacto y cambio lingüístico en la Península Ibérica medieval: los futuros en catalán en el contexto ibero-románico», treball presentat en el *V Congreso Internacional de Corpus Diacrónicos en Lenguas Ibero-románicas*, Brusel·les, 12–14 de desembre.
- / — (2022): «The syntax of Old Catalan clitics: *Llibre dels Fets*», *Catalan Journal of Linguistics* 21, 47–77.
- Toledo y Huerta, Álvaro Octavio de (2015): «Futuros que se miran el ombligo: mesoclisís y anteposición de formas no personales en la historia del español», dins: Castillo Lluch, Mónica / López Izquierdo, Marta (ed.): *El orden de las palabras en la historia del español y otras lenguas iberorromances*, Madrid: Visor Libros, 141–234.
- Aina Torres-Latorre, Universitat de València, Departament de Filologia Catalana, Avda. Blasco Ibáñez, 32, E-46010 València, <aitola@alumni-uv.es>, ORCID: 0000-0001-5899-2717.